

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Simon József

Metafizika

5.3 lecke – 25 perc

Az abszolútum problémája a klasszikus görög filozófiában Platón és a *Parmenidész*-dialógus 2

Az eleata kihívás a klasszikus ideatannal szemben

A szemelvények a következő fordítás alapján szerepelnek:
Platón: *Parmenidész*, ford. Bárány István, Budapest, Atlantisz 2017.
Az e verziótól eltérő idézeteket külön jelezzük.

Platón a *Parmenidész*ben az 'egy' és a 'létezés' univerzáléit vizsgálja, mint általános entitásokat. Fontos szem előtt tartani azonban Platónnak az e dialógusban elfoglalt perspektíváját: ezúttal nem az időbeli individuális dolgok lételméleti konstitúciója érdekl, hanem ama univerzálék lételmélete, melyek az individuális dolgok sajátosságainak metafizikai elveit jelentik. E problémát a *Parmenidész* című dialógusban kifejezetten a parmenidészi problémák mentén veti fel: a tárgyalás így nem dönti el, hogy az 'egy' és a 'létezés' legmagasabb rendű univerzáléi instanciálódnak-e individuális téridőbeli dolgokban (klasszikus platóni ideatan), vagy sem (Parmenidész álláspontja). Ennek ellenére Platón a metafizikai problémák tárgyalása során végig szem előtt tartja azt, hogy az univerzálék alapvető jellegzetessége az instanciálódásra való képességük. Ez azonban az *univerzálék* sajátossága, és mint ilyen kerül a Platón által színre vitt beszélgetőpartnerek kérdésfelvetései közé. Az ideákban részesedő individuális dolgok problémája másodlagos a *Parmenidész* című dialógusban.

Kiinduló probléma: az individuális dolgok hasonlóságának kérdése. Nincs olyan dolog, amely ne hasonlítana valamely sajátosság tekintetében más dolgokra, és nincs olyan dolog, mely minden hasonlóság ellenére ne volna nem-hasonló más dolgokra nézvést. Valamiféleképpen minden dolog azonos és különböző is egyszerre. Platón itt az idea-tan nyelvét beszéli, amikor a részesedés metafizikai viszonylatának alkalmazásával bevezeti a hasonló és a nem-hasonló ideáját, önmagában vett formáját.

Platón: *Parmenidész* 128e-129a, Bp. 2017, 18-19. o.

Sz: [...] De azért azt mondd meg nekem: szerinted van-e a hasonlóságnak valamifajta önmagában létező formája? És van-e ezzel szemben egy másik, ezzel ellentétes forma, a nem-hasonló? És vajon nem ebből a kettőből részesedünk-e mindannyian: én is és te is és minden egyéb, amit soknak nevezünk?

Platón Szókratésze az ideatan álláspontján állva természetesnek tartja, hogy a dolgok ellentétes ideákból részesedjenek, azonban elutasítja azt, hogy maguk az ellentétes

ideák részesüljenek egymásban. Minden hasonló dolog egyben nem hasonló is, kivéve a hasonlóság ideáját. Itt most nem tárgyaljuk azt a problémát, hogy milyen értelemben rendelkeznek a hasonlóság sajátosságával egyfelől 1) a hasonlóságban részesedő dolgok és másfelől 2) a hasonlóság ideája. Másként fogalmazva van-e különbség a hasonlóság predikációjának módjában a hasonló dolgok és a hasonlóság ideájának esetében, hisz úgy tűnik, mindkettőről állítjuk azt, hogy hasonlóak. Mindenesetre a két viszony különbözik. Miközben a részesedő dolgok a részesedés ontológiai viszonylata miatt hasonlóak és emiatt predikáljuk róluk a hasonlóságot, addig a hasonlóság ideája nem a részesedés miatt, hanem egy primitív ontológiai reláció miatt hasonló, amit a hasonlóság **önpredikáció**jának nevezünk (lásd az előző, 5.2 leckét!).

Platón: *Parmenidész* 129b, Bp. 2017, 19-20. o.

Sz: [...] Azt viszont Zénón, egyáltalán nem tartom furcsának, ha valaki arra mutat rá, hogy a dolgok mindkettőben részesedvén, mindkét tulajdonsággal rendelkeznek [értsd: a hasonlóság és a nem-hasonlóság sajátosságaival – SJ]; és azt sem, ha valaki megmutatja, hogy az összes dolog egy – mivel részesedik az egyből –, és hogy ugyanez az összes dolog sok is – mivel a sokaságból is részesednek ezek a dolgok.

Az individuális dolgok hasonlóságának és különbözőségének magyarázata már a fenti idézetben is bevezette a 'sok' fogalmát. A 'sok' hasonló dolog részesedik a hasonlóság „egy” ideájában és a 'sok' nem-hasonló dolog részesedik a nem-hasonlóság 'egy' ideájában. Parmenidésszel ellentétben Platón itt úgy véli, hogy a részesedés elmélete képes magyarázatot adni arról, hogy egy és ugyanazon dolog az ellentétes sajátosságokkal bír.

Minden egyedi-temporális dolog **egy**. = Minden egyedi-temporális dolog **hasonló** más dolgokra. = Minden egyedi-temporális dolog **részesedik az egyben**.

Minden egyedi-temporális dolog **sok**. = Minden egyedi-temporális dolog **nem-hasonló** más dolgokra. = Minden egyedi-temporális dolog **részesedik a sokban**.

A *Parmenidész*-dialógus Platónját azonban nem az univerzálék időbeli instanciái érdeklik elsősorban, hanem az univerzálék. A klasszikus ideatan Platónja nem látott problémát abban, hogy az ellentétes ideák nem részesülnek egymásban vagy nem állíthatjuk az általuk kifejezett

sajátosságokat egymásról. A kérdés az, hogy ez utóbbi elgondolás tartható-e akkor is, ha az 'egy' ideájára a parmenidészi filozófia abszolút azonosságának értelmében tekintünk.

A felvezető passzusok után a dialógusban Platón által színre vitt Parmenidész egy „komoly játékba” kezd, melynek kiinduló kérdése így szól:

Platón: Parmenidész 137b, Bp. 2017, 34. o.

P: [...] Vegyük magát az egyet, és tegyük fel róla, hogy az **egy létezik**, majd hogy **nem létezik**, és vizsgáljuk, meg, hogy mik következnek ebből?

Megjegyzés: Itt eltérünk a Bárány István-féle fordítás szövegétől. A passzus eredeti görög szövegalakjának meg-

állapítása nagy nehézségekbe ütközik, jelen leckénk abból a hipotézisből indul ki, hogy Platón az 'egy' és a 'létezés' univerzáléinak vizsgálatakor a létige egzisztenciális jelentését tartja szem előtt. A klasszikus ideatan megfogalmazásában ez azt jelenti, hogy van a létezésnek egy ideája, melyből a létező dolgok részesülnek. Mivel az 'egy' és a 'lét' ideáit Platón a legmagasabb rendű ideákként feltételezi, így ezekben nem csak az anyagi világ egyedi létezői, hanem az ideák rendjének minden egysége is részesül. Azon értelmezők, akik szerint Platón e mondatában úgy grammatikailag, mint ahogy elméleti szempontból a létige kopulatív jelentésére támaszkodik, így adják vissza a fenti mondatot: „Vegyük magát az egyet, és tegyük fel róla, hogy [van] egy, aztán, hogy nem [van] egy, és vizsgáljuk, meg, hogy mik következnek ebből?” Mi most nem ebből indulunk ki: nem mutatjuk be azt a bonyolult problémát, hogy miként értelmezhető Platón egy-lét dilemmája a kopulatív létige-jelentés által.

Platón jól kivehetően kettéválasztja azon mozzanatokat, melyekről Parmenidész világosan kijelentette, hogy Moira végzetszerűen összekötötte őket: az 'egy'-et (az elgondolhatóság által implikált azonosságot) és a 'létezést'. E megkülönböztetés által Platón Parmenidésze az ideatan kérdését teszi fel:

Mi következik abból, hogy

az 'egy' létezik;

valamint abból, hogy

az 'egy' nem létezik?

Másként:

Mi következik abból, hogy

az 'egy' ideája részesül a 'lét' ideájából;

valamint abból, hogy

az 'egy' ideája nem részesül a 'lét' ideájából?

Mivel itt az ideák metafizikai topológiájának legmagasabb régióiban „időzünk”, ezért a két kérdéscsoport *második egységeit* megfordíthatjuk:

Mi következik abból, hogy

a 'lét' egy

ami azt jelenti, hogy

a 'lét' ideája részesül az 'egy' ideájából?

A dialógus beszélgetőpartnerei sok, nehezen rekonstruálható szempontból veszik szemügyre a problémát. A következőkben egyetlen részletet emelünk ki, amikor <az 'egy' létezik> kijelentés vizsgálata során negatív következtetésre jutnak a felek:

Platón: *Parmenidész* 141e, Bp. 2017, 46. o.

P: Az egy tehát semmilyen módon nem részesül a létezésben.

A: Úgy tűnik.

P: Tehát semmilyen módon nem létezik az egy.

A: Úgy látszik.

P: Még abban az értelemben sem létezik tehát, hogy egy lenne, mert ez esetben már létező lenne és részesülne a létezésben: kiderült, hogy az egy nem lehet egy és nem létezhet, ha ennek a következtetésnek hinni kell.

[...]

P: És szerinted lehetséges, hogy tényleg ilyen legyen az egy?

A: Szerintem nem lehetséges.

Az érvelés e pontján a Parmenidész-dialógusban felmerül az az álláspont, hogy az 'egy'-ről nem állíthatjuk a létezést – és mindjárt visszautasításra is kerül e nézet. Közelebbről megvizsgálva két tételre vezet rá a dialógus Parmenidésze

Arisztotelész nevű beszélgetőpartnerét (aki a harminc zsarnok egyike, és nem tévesztendő össze a Platón-tanítvány filozófussal!):

- 1) Az 'egy' nem létezik.
- 2) Az 'egy' nem [van] 'egy'.

A két kijelentés a létige egzisztenciális és kopulatív értelmét jeleníti meg. Az 1) esetében a részlet azt állítja, hogy nincs az 'egy' ideájához képest egy magasabb rendű 'lét' idea, amelyben az 'egy' részesülne, amennyiben létezik. A 2) esetében egy önpredikatív viszony szubjektum- és predikátum-terminusait köti össze a kopulatív létige. Platón itt a kopulatív létige használatát egy erős értelemben vett egzisztenciális jelentésből vezeti le: annak, hogy az <'egy' [van] 'egy'> kijelentést állítsuk, előfeltétele az <'egy' van/létezik> kijelentés, ami az 1) esethez vezet vissza bennünket.

Az érvelés e szálát visszautasítják a felek, akiket Platón itt úgy ábrázol, mint akik a parmenidészi filozófia talaján állnak. A parmenidészi filozófia szempontjából e visszautasítás nyilván az 'egy' (az elgondolhatóság által implikált azonosság) és a 'lét' szétválasztásának visszautasításán alapul.

Elterjedt filozófiatörténeti nézőpont szerint Platón e dialógusát mintegy tollgyakorlatként írta, hogy az ezt olvasó/előadó tanítványok gyakorolhassák magukat a filozófiai érvelés módzataiban. Annyi bizonyos, hogy a tanítványok számára bizonyossá kellett válnia annak, hogy az 'egy' és a 'lét' szétválasztása, filozófiai tartalmuk és potenciáljuk külön-külön ideába való összesűritése tarthatatlan Parmenidész monista metafizikája szempontjából. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Platón ideatanát felszámolja Parmenidész filozófiája, azt azonban igen, hogy az ideatan nagyon határozottan elkülöníthető Parmenidész monizmusától.

A klasszikus ideatan a Legfőbb jó ideájában jelöl meg az ideák felszálló ágának végső instanciáját. Minden egyes téridőbeli individuális dolog és minden egyes olyan idea, melyben a téridőbeli individuális dolgok részesülnek, részesül a Legfőbb jó ideájából. Ezen idea teljesen hiányzik a *Parmenidész* dialógus fogalmi apparátusából. Ennek ellenére felmerül a kérdés, hogy vajon a kései dialógusok 'létező' vagy 'egy' ideája feleltethető meg inkább a Legfőbb jó ideájának? Platón legalább tendenciaszerűen hajlik arra, hogy az individuumoknak az 'egy'

ideájában rejlő azonosság-mozzanata legyen a legáltalánosabb létjellemzője, arra, hogy az 'egy' ideáját emelje minden más idea fölé. Másként fogalmazva: bár a *Parmenidész*-dialógusban az 'egy nem létezik' kijelentés is többszörös cáfolatban részesül, mégis inkább a 'létező [van] egy' kijelentés felel meg a klasszikus ideatan koncepciójának. A dolgok azáltal léteznek, hogy részesülnek az azonosságot biztosító univerzálékban: mind 'egy'-ként való individuális egzisztenciájuk, mind a más dolgokra vonatkozó sajátosság-azonosságuk, 'egy'-ségük erősen lételméleti mozzanat, mint 'létezés'-ük. Platón meggyőződése szerint az individuális entitások ama lételmélete, mely az 'egy' ideáját a 'létezés' ideája fölé rendeli, nem implicálja a parmenidészi metafizika monizmusát.

Kérdések:

1. Mi a *Parmenidész* című dialógus alapvető kiindulópontja az 'egy' és a 'létezés' univerzáléival kapcsolatban, és miben tér el ez Parmenidész felfogásától?
2. Vajon *Parmenidész*-dialógus megengedi-e azt, hogy a 'létezés' ideáját az 'egy' ideája fölé helyezzük, azaz a létezés állítsuk az egyről?
3. Ha nem engedi meg, akkor miért?
4. Ha megengedi meg, akkor miért nem A) a platóni ideatan szerint; B) a parmenidészi metafizika szerint?

Irodalom:

- Bárány István: *Utószó*, in Platón: *Parmenidész*, ford. Bárány István, Budapest, Atlantisz, 2017, 105-145.
- Bene László: *Szókratész és Platón*, in: *Filozófia*. Akadémiai kézikönyvek, szerk. Boros Gábor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2007, 65-99.